
POSTMODERNISTIČKI ASPEKT DJELA SVETLANE ALEKSIJEVIČ

Anka Vučinić-Gujić

The text refers to the interweaving of documentary and literary elements in the work of Svetlana Alexievich *War's Unwomanly Face* taking into account the view point of a woman. Discovering the dominant motif (death, sacrifice, love) we can see the author's authentic relationship with the historical, social and ideological discourse, the role of gender field and citationality as a postmodern characteristic.

Svetlana Aleksijevič, bjeloruska novinarka i književnica i 112. laureatkinja Nobelove nagrade za književnost, napisala je pet knjiga dokumentarne proze u kojima se bavila Drugim svjetskim ratom, katastrofom u Černobilu, sovjetskim ratom u Avganistanu i životom u postsovjetskom dobu. U djelu *Rat nema žensko lice* prikazuje Drugi svjetski rat na osnovu iskaza velikog broja posjećenih ratnih veteranki iz različitih gradova, varoši i sela. Imajući u vidu da se Svetlana Aleksijevič bavila istraživačkim novinarstvom i spisateljstvom, uočljiv je dualni pristup u sakupljanju građe pa nije lako žanrovski odrediti svjedočanstva intimnih preživljavanja učesnica rata. Pažljivim

iščitavanjem uočava se da ovo umjetničko ostvarenje predstavlja spoj dokumentarnog i literarnog, odnosno suptilnu obradu faktografskog materijala. Književni kritičari djelo savremene bjeloruske spisateljice žanrovski su odredili kao „roman glasa“, „polifoni roman“ i autentičan je pokazatelj kako se činjenice mogu na umjetnički način transponovati i sublimirati. Ispovijesti kao novo rađanje prošlosti predstavljaju ne samo dokumentarnost, već i stvaralaštvo, jer sve što se znalo, znalo se iz „muškog glasa“. Svetlana Aleksijevič želi da prikaže rat iz ženskog ugla, jer „ženski rat ima svoje boje, svoje mirise, svoje osvešćenje i svoj prostor osećanja“ (Aleksijevič: 11).

Imajući u vidu da postmodernizam ne uvažava mogućnost konačne istine, autorka je djelo bazirala na intervjuima sa ženama koje su učestvovala u Drugom svjetskom ratu. Dominantna su dva motiva: prikaz rata i uloga žene u tom ratu. Rat opisuje iz perspektive pojedinca i tako nas je stavila u stanje stalne upitanosti u odnosu na način na koji proizvodimo značenje. Međutim, iako ih navodi, lični podaci nijesu bitni. Bitno je kako su se teški trenuci prelamali u psihi žene, učesnice rata. Svaka sudbina je značajna i potresna na poseban način. Iako kao medicinske sestre, piloti, puškomitraljesci... imaju svoj ugao posmatranja, postoji nešto zajedničko - bol, mržnja, iskušenje, prekinuti mladalački snovi, prilagođavanje surovim uslovima. U duhu postmodernizma autorka se vraća istoriji i tako dovodi u pitanje cjelokupnu našu predstavu o istorijskom znanju. Literatura je proticanje reminiscencija, a stalno se prepliću dva vremenska plana – prošlost i sadašnjost što doprinosi ukrštanju raznovrsnih životnih polja. Zato autorka navodi da stalno čuje dva glasa nastala kroz opozit mladosti i starosti, vremena rata i poslije rata. Raspolućenost bića uslovljenih različitim životnim i vremenskim dimenzijama uslovljava „drugo ja“ jer „u razgovoru učestvuju u najmanju ruku tri čoveka: taj koji sada priča, onaj koji je bio tada, u trenutku događaja i ja (autorka)

(Aleksijevič. 15). I riječi i ćutanje za autorku su tekst, jer i ćutanje ima svoju semantiku. I neverbalna značenja – njihove oči, lice, ruke, uznemirenost, sjenke bola i straha – svrhovita su dopuna njihovim iskazima.

Društveni, istorijski i ideološki diskurs u drugom su planu u odnosu na prikaz duše. Sudbina običnog, u ruskoj literaturi prepoznatog Čehovljevog „malog čovjeka“, doprinosi sagledavanju krupnih istorijskih zbivanja iz drugog ugla. Bitna je pobjeda, značajna je hrabrost svih učesnika rata, ali su bitne i sve žene (bolničarke, pralje, higijeničarke...) koje su doprinijele slobodi. Upravo njihova požrtvovanost predstavlja niti koje su dale poseban sjaj toj pobjedi. Autorka decidno iskazuje svoj stav, svoje intencije „da veliku istoriju usitni do čoveka“ (Aleksijevič: 154). Kroz cijelu knjigu zapaža se autorkin empatični stav prema svjedočenjima žena o unutrašnjim previranjima duše izazvanim ratnim zbivanjima. Otud spisateljica uočava i njihovu grčevitu borbu da pronađu pravu riječ i proniknu u smisao prohujalih dešavanja.

U duhu postmoderne je i uloga rodni polja u djelu Svetlane Aleksijevič. Dominacija muškog subjekta uslovala je da je moderna kultura bila „muška“, a po totalnoj dekonstrukciji muškog rodnog polja i konstrukciji ženskog subjekta postmoderna je 70-tih i 80-tih godina 20. vijeka bila „ženska“ kultura. Nasuprot modernim identitetima koji su bili čvrsti i stabilni, postmoderni subjekti zasnovani su na partikularnim svjetovima. Zato se u postmodernizmu napušta racionalistički muški subjekt. Autorka je u uvodnom dijelu navela da čak ni jezik nije bio rodno senzitivna i da su istorijske prilike doprinijele gramatičkoj evoluciji jezika jer su riječi tenkist, pješadinac, puškomitraljezac dobile obilježje ženskog roda tek u ratu. To su bile hrabre, neobične djevojke koje su dobrovoljno otišle na front.

Autorka je uočila da dvije istine žive u njima. Lična istina sakrivena duboko u sebi i opšta, nahranjena duhom vremena.

„Uvek sam bila poražena neverovanjem tom običnom i ljudskom željom da se životu podmetne ideal. Običnoj toplini - hladan sjaj“ (Aleksijević: 109). „Što je bilo više slušalaca bila bi veća samokontrola, priča suvlja i nezanimljivija, s pogledom na to kako treba“ (Aleksijević: 109), ali bi se otvorila brojna pitanja, pa iako su možda iščezli.

U fokusu autorkinog istraživanja nijesu istorijski događaji, već žene, njihova osjećanja, tj. istorija duše. Autorka polazi od stava da rat i ljubav najbolje otkrivaju čovjeka, ogole njegovu dušu, ali se javlja i zapitanost kako u otežanim uslovima sačuvati čovječnost. Brojne ispovijesti autorku su navele na osoben način razmišljanja – kako su godinama mogle spavati u rovovima ili na goloj zemlji, išle samo u čizmama i šinjelima, a opet kao žene nijesu gubile osjećaj za estetiku. Radovale su se procvjetaoj grančici, ljepoti jutra prije bitke koje je moglo biti i posljednje za njih imajući u vidu krhkost sreće i mogućnost pogibije. Muškarcima je bilo lakše da se naviknu na asketski život, djevojkama je nedostajao dom, toplina, da nešto sašiju, radovale su se pismima jer su osjećale kao da su izgubile ženska obilježja, kao da su se skamenile. Povremeni smijeh i radost bio je drugačiji od onog prije rata. Trebalo je hodati strojevim korakom u cipelama broj 42, a njen je 35, sušiti ispod pazuha pelene za tek rođenu djevojčicu. Nijesu sve umjele da se potčinjavaju vojnoj disciplini, „ženska priroda se protivi vojnom poretku“ (Aleksijević: 132). Ni osjećaj prolaznosti nije ih ometao da sakriju minduše u naslaganim granama koje su im služile umjesto jastuka ili da šiškarkama uviju kosu. O čemu god da su govorile uvijek su se sjećale ljepote i bez obzira na teške načine života ona je, makar u mislima, bila dio njihovog postojanja. Bolna sjećanja na ratni period uticala su da neke od njih i kad je nastupio mir nijesu više mogle nositi pantalone i osjećale su odbojnost prema zelenoj, maskirnoj ili crvenoj boji, nijesu željele otići na pijacu jer su tamo mogle sresti muškarce bez ruke ili noge kako prodaju, smetalo im je

rezanje mesa, miris krvi, vožnja avionom. Zato su opravdane i skromne želje jedne frontovke u poslijeratnom periodu, da se vozi trolejbusom, a ne puzi na stomaku, da pojede cijelu veknu hljeba i da spava na bijelom čaršavu.

Ispovijesti žena pokazuje da su one i heroine tog doba. Prevazilazile su svoju fizičku snagu noseći ranjenike koji su bili i dva puta teži od njih, džakove brašna teške i sedamdeset kilograma, praljama su otpadali nokti od silnog posla, održavale su duh vojnicima koji su ostali bez rodbine slanjem pisama. Odanost domovini i idealima pokazuje primjer promrzlih i gladnih sestara, nedoraslih za front, koje su pješačile po februarskoj zimi šezdeset kilometara do Staljingrada tako što jedna obuje čizme, a druga papuče, a onda se zamijene i o spremnosti da se razdvoje jer neće moći gledati kako neka gine. U skladu sa tim refleksijama Aleksijevič se poziva na dilemu Dostojevskog – koliko je ljudskog u čovjeku i kako tog čovjeka u sebi zaštititi? Pa ipak stradanje djece mijenjalo je njihov život iz korijena. Gubile bi moć govora ako im neprijateljska vojska strijelja djecu, ili dobiju loše vijesti o njima, njihova mladolikost bi nestajala za nekoliko mjeseci i pretvarale bi se u starice. Potresna je priča ilegalke koja je sahranivši sve bližnje u ratu, u njemu sahranila i svoju dušu (Aleksijevič: 253), trebalo se privići na takav način života jedan spolja, koga svi znaju i drugi o kom je znalo samo nekoliko ljudi, svaka greška ih je mogla stati života (Aleksijevič: 257).

Citatnost je jedna od osnovnih strategija u djelima postmodernizma. Naslovi poglavlja predstavljaju citate (navode) iz djela. Ono što je Lav Tolstoj nazvao „dubinom narodnog rata“ i „skrivenom toplinom patriotizma“ pokazuju „stotine velikih i malih podviga poznatih i nepoznatih heroina ilegalne i partizanske borbe“ (Aleksijevič: 253).

Autorka suptilno želi da otkrije motivaciju djevojaka da idu u rat, ali i saznanje da nijesu one te koje su napravile istorijski

iskorak, navodeći Puškinova razmatranja da li su porodični ili lični razlozi natjerali Nadeždu Durovu, djevojku iz ugledne plemićke porodice da postane konjanik u ratu sa Napoleonom. Literarnim asocijacijama i motivskom srodnošću autorka iskazanom daje poseban pečat, a ujedno potvrđuje univerzalnost ljudskih dilema. Potresan je i primjer djevojke koja odlazi na front da bi ublažila očevu patnju jer on ne može ići zbog starosti, a braća zbog nedoraslosti. Prekinuta školovanja, odlazak svih kćerki iz jedne porodice u rat smatrajući da kod kuće treba da ostanu samo starije žene, želja pojedinih da budu snajperisti u prvim borbenim redovima bilo je prirodno osjećanje obaveze prema domovini.

Spremnost na žrtvovanje otkrivaju brojni primjeri: o ženi u pomorskoj floti uprkos uvjerenju da žene i mačke na brodu donose nesreću i pretpostavka da se sa tom ženom neće niko oženiti; o želji da bude punilac topa iako je to smatrano muškim poslom; spremnost da sa njemačkim zarobljenikom podijele veknu hljeba iako je velika glad i da im još daju kašu; davanjem posljednje hrane vojsci, iako su njihova djeca plakala od gladi, pješačenje dva kilometra da bi porodila ženu koja joj pri rastanku poklanja pudrijeru, vjerovatno za nju najdragocjeniju stvar i daje ime rođenoj djevojčici po njoj. I kada nijesu bile na frontu osjećale su potrebu da pomognu pa je trinaestogodišnja djevojčica Marija sakrivena iza žbunova koji su Njemci često rešetali, brojila neprijateljske kompozicije i pratila šta prevoze. „Bila sam sitna, tako se savijem da me niko nije mogao primetiti. A jednog dana se dobro sećam. Otac je dva puta pokušavao da izađe iz sela. Trebalo je da se probije u šumu gde su ga čekali partizani. Dva puta je izlazio i dva puta ga je vraćala patrola. Počeo je da se smrkava, vidim, hoda po dvorištu, sekira se... Zapamtila sam da mu je do večeri izrasla oštra brada, sav je pocrneo. Zove me: „Marijka...“ A majka će naglas: „Ne puštam dete!“ otima me od oca...Ali ja sam tiho pobegla kroz šumu. Znala sam tamo sve puteljke doduše bojala sam se mraka. Našla

sam partizane, čekali su, sve sam prenela što je otac rekao. A kada sam se vraćala, već je počinjalo da sviće. Kako da obidem nemačke patrola? Kružila sam po šumi, upala u jezero, tatin sako, čizme, sve je potonulo, kako sam se izvukla iz tog jedinog nezaleđenog mesta, ni sada ne znam... Trčala sam bosa po snegu. Ujutru je počela visoka temperatura. Kako sam tad legla, više nisam ustala iz kreveta. Mama je kuvala čajeve od trave, druge pomoći nije bilo. Lepila mi je glinu... nije bilo doktora. I noge su mi otišle. Posle rata su me odveli kod doktora. A već je bilo kasno. Deset puta su me operisali, bila sam u sanatorijumu, ležila se... Ostala sam da ležim... mogu malo da sedim, ali ne mnogo, ležim i gledam kroz prozor... Sećam se rata..." (Aleksijevič: 263-264). Potresna je ispovijest i Marijinog oca koji je zbog invaliditeta nosi na rukama četrdeset godina kao malo dijete i sjećanja predsmrtnih časova njegove supruge koja je njemu oprostila, a Marijki nije (vidio je po očima).

Dominantan je motiv smrti, mada su se mladi manje bojali nje. „Čovek je uvek sam pred smrću“, (Aleksijevič: 38) pa ipak neki su umirali nečujno, drugi vrištali kao da ne mogu da prihvate neminovnost. Lica čiju su smrt vidjele ostala su u njihovom sjećanju, dok su imena i prezimena iščezla. Ali – „umreti u takvom dobu je deo istorije“ (Aleksijevič: 151). Autorkin stalni solilokvij je kako se moglo voljeti usred blizine smrti i nevoljnog pristajanja na nju. Čitaoca ne može ostaviti ravnodušnim spremnost djevojke da se žrtvuje za voljenog čovjeka i zakloni ga od krhotina granate i njegova želja da poslije četrdeset godina grumen zemlje iz njenog groba ubaci u majčin grob jer obje su mu na izvjestan način majke, i ona koja ga je rodila i ona koja mu je spasila život. Stradanje je poseban vid saznanja, tako da su od žalosti brzo sazrijevale – vidjele su smrt, mladićima odsječene ruke ili noge. Promjene u izrazu lica dešavale su se brzo, za nekoliko mjeseci, a u normalnim vremenima za takve promjene trebalo bi da prođe i pola života.

U ratu se mijenja psihologija čovjeka pa se navodi da si pola čovjek pola zvijer, ali sačuvana je i ljudska dimenzija kad su u pitanju ranjenici iz suprotnog tabora jer se o njima govori kao ljudima, ne kao o neprijateljima, Jednom prilikom bolničarka je povukla iz bitke dva ranjenika i shvatila je da je jedan Nijemac, ali za ljekara svaki život ima cijenu i odlučuje da ga spasi. Samilost prema neprijateljskim ranjenicima i djeci zapaža se uoči Dana pobjede kad ne žele da pogube zarobljenike.

Autorka navodi da o ljubavi mnogi iskazi ostaju nedorečeni jer je „ljubav jedini lični događaj čoveka u ratu – sve ostalo je zajedničko – čak i smrt“ (Aleksijević: 231). Međutim, unutrašnja samokontrola ispovijedanja davala je mogućnost zaštite od uvreda i kleveta. Ljubav su skrivale i čuvale kao da je bilo nešto sveto i uzvišeno. Zato su autorku više privlačila svjedočanstva o romantičnom i tragičnom imajući u vidu da su veteranke priču o ljubavi u doba rata smatrale neumjesnom. Iz ispovijesti o ljubavi isijavaju emocije, govore o ljubavi trenutka jer već u sljedećem danu postoji neizvjesnost i blizina smrti. Da rat stavlja svakodnevno ljude na različita iskušenja pokazuje primjer ljekarke koja uspijeva da stigne do muža u rovu, njeguje mu rane do smrti i rađa sina mjesec dana kasnije. I najmanja pažnja dobija na važnosti u ratnim uslovima pa se u ispovijestima otkriva značaj ženskog osmijeha za jednog ranjenika kojeg se sjećao kasnije i pronalazio paralelu sa osmijehom njegovog unuka, djelotvornosti bolničarkine pjesme ili stavljene čokolade ispod ranjenikovog jastuka. Bol je obilježila živote mnogih žena koje su ispraćale muševu u rat, dobijale vijesti o njihovim pogibijama i kasnije teško podizale djecu bez muške pomoći, ali nijesu blije-dile uspomene na njihovu hrabrost i mladost.

Autorka ne favorizuje nijednu stranu, ali patrijarhalnost isplivava na površinu i u ratnim zbivanjima i nakon njih. Pri povratku iz rata oskaćeni muškarci i žene nijesu u istom položaju –on je heroj, oženiće se, a ona bolje da se nije vraćala ako je bez ruke

ili noge. Njena žrtva tim stavom je veća, ali i sudbina potresnija i tragičnija. Ili kad se muškarac vraća s fronta, on je heroj, mladoženja, prilika, a žene skrivaju i da su bile jer cijela porodica raspravlja treba li se njima oženiti. Ispovijest žene snajperiste otkriva njenu grižu savjesti jer rađanje djevojčice sa smetnjama u razvoju doživljava kao kaznu za ubijanje drugih u ratu i stavljanje domovine ispred svih drugih ciljeva.

Sreća što su žive, što mogu da se smiju, obilježavala je ratne veteranke. Priroda kao da je u saglasju sa ljudskim patnjama – slavuji su se pojavili tek treće godine poslije rata. Saosjećanje prema drugima, ljubav, svjesnost koliko je čovjek potreban čovjeku iako mnogo šta nijesu imali, obilježila je poratne godine. Potrebnost vremenske distance da se sagledaju prohujala zbivanja pokazuje primjer bračnog para, oboje učesnika rata, koji nijesu mogli pričati djeci o iskustvima sa fronta, ali jesu unucima. Iako su im sjećanja bolna, ona su i neka vrsta katarze i autorka tek tada razumije njihovu potrebu da govore. Iz rata su ponijele vjeru u bezgranične mogućnosti ljudskog duha, i spremnost da čovjek sve izdrži i podnese.

Novina stvaralačkog postupka Svetlane Aleksijevič je u autentičnom odnosu prema istoriji. Iako je djelo *Rat nema žensko lice* ukrštanje prerađenih tema, postmodernistički pristup doprinio je njegovoj originalnosti i autohtonosti.

Literatura:

- Aleksijevič, Svetlana *Rat nema žensko lice*, Čarobna knjiga, Beograd, 2015.
- Epštejn, Mihail, *Postmodernizam*, Zepter Book Word, Beograd, 1998.

-
- Hačion, Linda, *Poetika postmodernizma*, Svetovi, Novi Sad, 1996.
 - Igliton, Teri, *Iluzije postmodernizma*, Svetovi, Novi Sad, 1997.
- Liotar, Žan Fransoa, *Postmoderno stanje*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1988.
- Oraič-Tolić, Dubravka, *Muška moderna i ženska postmoderna*, Naklada Lijevak d.o.o., Zagreb, 2005.